

УДК 159.922.7 + 159.922.8

Віктор Сіткар

ВПЛИВ СУБКУЛЬТУРИ НА СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається вплив субкультури на соціальне виховання особистості. Наголошується, що субкультура при переході з однієї вікової категорії в іншу зазнає змін. Характерною особливістю дитячої субкультури на відміну від підліткової, молодіжної є те, що основні культурні цінності дитячої субкультури передаються з покоління в покоління однолітків усно, носієм цих цінностей часто є виключно дитяче співтовариство. Елементи молодіжної субкультури фіксуються в латентних аб відкритих формах (щоденники, пісенники, молодіжні газети, журнали тощо), часто її вплив розповсюджується і на доросле співтовариство.

Ключові слова: особистість, субкультура, дитинство, виховання, психологія,

Постановка проблеми. Психологія особистості – досить молода галузь досліджень, тільки за останні шість десятиліть у цій галузі виникли чіткі та життєздатні напрямки. Проте, персонологія ствердилась як плідотворна галузь досліджень. Сьогодні персонологія досягла свого розквіту, оскільки люди все глибше усвідомлюють, що найбільш життєві проблеми стосуються їх самих та їх стосунків з іншими людьми [7, с. 602].

Вивчення особистості є досить схожим на складання важкої головоломки. Різні напрямки дають нам багато частин цієї головоломки. Якись частини, мабуть, будуть відкинуті, як такі, що зовсім не годяться для неї, а багато інших залишаться. Проте, ми передбачаємо, що коли виникне більш визначена та зрозуміла картина, в неї, як складові частини, увійдуть елементи різних теорій особистості. Отже, можна дійти висновку, що важке завдання інтеграції всіх "шматків" у несуперечливу та всеохопну картину буде здійснюватись із залученням глибоких та цікавих розробок, які існують сьогодні в персонології [7, с. 601].

У кожного покоління своє дитинство і свій особливий тип дитинства. "Дитинство – країна, звідки кожен є родом, але куди ніхто не може повернутись", – так образно характеризують дитинство в буденній свідомості. Повернутися в дитинство справді неможливо, але здійснити спробу вивчити і зрозуміти сьогоднішніх дітей можна. До того ж нам це здається актуальним саме в сучасних умовах.

Аналіз останніх психолого-педагогічних досліджень показав, що зміст і значення дитинства та дитячої субкультури як соціально-історичного явища розглядають А. Баркан, М. Дональдсон, В. Кудрявцев, В. Шадріков, М. Осоріна, В. Абраменкова, Л. Варяниця, В. Сіткар та ін. Найближче за все до дитячої культури звертаються дитячі письменники С. Маршак, Е. Успенський, К. Чуковський.

А. Барто та ін., вони ніби знову стають дітьми, переконливо повертаючись до свого дитинства.

Дитинство і діти стали привертати увагу вчених в якості об'єктів їх наукових досліджень порівняно недавно. Незважаючи на те, що ще древні мислителі торкалися дитячої проблематики у своїх працях, цілеспрямована наукова діяльність активізувалася лише у XVIII столітті, окремі наукові галузі (такі як вікова психологія, педологія, етнографія дитинства, соціологія дитинства тощо) сформувалися значно пізніше, в кінці минулого – початку нинішнього століття.

У другій половині XX століття дитинство поступово стає об'єктом вивчення комплексу гуманітарних та суспільних наук. Багато з них сформували свої наукові концепції дитинства, в інших такі дослідження є епізодичними. Проте сьогодні ми з повним правом можемо констатувати, що інтерес наукових кіл до проблеми дитинства є не випадковим, він зумовлений підвищенням уваги до дитинства і дітей у світовому співтоваристві. З іншого боку, саме результати наукових проектів дозволяють суспільству будувати свою стратегію підтримки та захисту дитинства.

Незважаючи на те, що різні наукові дисципліни загальногуманітарного та соціального циклів по-різному визначають саме поняття "дитинство" та "діти", вони визнають, що дитинство є невід'ємною частиною способу життя та культури, як усього людства, так і кожного народу нашої планети.

Н. Самойленко стверджує, що з кінця 80-х рр. XX ст. з'явилися зовсім інші покоління дітей та молоді, що виховувалися в умовах стрімких соціальних змін і соціальної взаємодії. Їм притаманні такі риси, як критичне мислення, прагматизм, раціоналізм, інші соціокультурні цінності і моделі поведінки [6].

Про це свідчать ряд наукових публікацій та соціологічних досліджень, проведених як в Україні, так і на пострадянському просторі, зокрема, в Росії. В монографії "Діти і соціум" (А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш), відзначається, що відбувається зміцнення статусу дитинства та підвищення інтересу до дитячої субкультури з боку всіх суспільних інститутів, які причетні до соціалізації дітей. Поряд із цим наголошується необхідність розробки нових підходів в системі знання про дитинство та застосування нових механізмів соціалізації в умовах дії парадоксів-протиріч [1].

Броніслав Малиновський, Франц Боас, їх учні Рут Бенедикт та Маргарет Мід вважаються засновниками етнографії дитинства. Протягом десятиліть інтерес до досліджень статусу дитини та особливостей її соціалізації не вичерпується. М. Мід, розпочавши з вивчення дорослішання на острові Самоа, пізніше – Новій Гвінеї та острові Індонезія, провела порівняльні дослідження систем виховання. Важливою подією стала її стаття "Культура і спадковість. Дослідження конфлікту між поколіннями". На думку М. Мід, в історії людства

можуть існувати три типи культур: 1) постфігуративні, – коли діти навчаються головним чином від своїх предків; 2) конфігуративні – і діти, і дорослі навчаються, перш за все, від рівних, однолітків. Саме в цих культурах, виявлено, зростаюче значення юнацьких груп, поява особливої молодіжної культури і, як наслідок, виникнення між поколінних конфліктів; 3) префігуративні, в яких дорослі навчаються від своїх дітей. На думку авторки, людство в кінці ХХ ст. поступово входить в еру префігуративних культур.

Логічним продовженням аналізу порушених проблем стала монографія "Здоров'я дитини – від родини" (Г. Беленька, О. Богінич, М. Машковець), в якій висвітлюються гостре питання розвитку здорової дитини та акцентується увага на підвищенні відповідальності всіх агентів соціалізації, особливо зміщуються акценти в бік відповідального батьківства, формування фізичного, соціального та психологічного здоров'я, які визначаються факторами гармонізації буття дитини [2].

Саме на історичному зламі тисячоліть з'являється нове покоління дітей, як стверджує російський соціолог А.С. Запесоцький, "діти епохи змін" з іншими цінностями, сформованими жорсткою реальністю та новими адаптаційними механізмами, життєвими стратегіями [3].

Названі джерела свідчать про те, що в суспільстві в результаті його трансформації відбулися значні соціальні зміни, які спричинили кризу двох головних агентів соціалізації: інституту освіти та інституту сім'ї, що призводить до десоціалізації та необхідності ресоціалізації в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні будь-яка освічена людина, як зазначає Л.Ф. Обухова, дасть відповідь на запитання про те, що таке дитинство. Дитинство – це період посиленого розвитку, змін, навчання. Проте, що це ще і період парадоксів, протиріч, без яких неможливо уявити собі процес розвитку, це розуміють лише вчені-науковці [8, с. 32].

Розвиток дитини – від моменту появи на світ і до зрілості – є формуванням її як члена суспільства, це – процес становлення її як особистості, писав Д.Б. Ельконін. У психології розвиток розглядається як присвоєння дитиною знань та досвіду, які накопичені людством. Носієм цього досвіду на перших етапах є близька людина [8, с. 32].

На думку Н. Самойленко [6], дитинство – це важливий і необхідний період розвитку особистості, який виконує десять незамінних функцій у соціальній системі:

- Функція відтворення – виявляється в збереженні та відтворенні всієї системи суспільних відносин в період соціалізації дитини.

- Трансляційна функція – пов'язана з усвідомленням та опануванням досвіду та знань попередніх поколінь, традицій, цінностей свого народу, держави.

- Світоглядно-інформаційна – формує систему знань, яка створює модель світу та світогляду дитини, за допомогою чого дитина визначає своє місце в соціумі.
- Аксіологічна – пов'язана зі сприйняттям та критичною оцінкою різноманітних явищ і процесів, цінностей і норм поведінки в соціумі.
- Нормативно-регулятивна–сприяє становленню і регулюванню стосунків дитини із соціальним оточенням.
- Соціально-технологічна – пов'язана з впровадженням інноваційних соціальних технологій, які спрямовані на вдосконалення окремих соціальних процесів, організаційних заходів для оптимізації соціальних взаємодій.
- Дескриптивна – досліджує соціальні реалії, в результаті чого формує об'єктивну діяльність дітей.
- Життєво-орієнтаційна (прагматична) – виявляється в прикладному характері соціологічних знань, формуванні життєвої компетенції людини для вирішення особистих життєвих проблем буденності.
- Прогностична – допомагає здійснювати наукові прогнози щодо майбутніх тенденцій в розвитку дитячої соціально-демографічної групи, давати науково спрогнозовану оцінку майбутнього.

Вивчення наведених проблем допоможе дітям адаптуватися до структурних змін в українському соціумі, сформувати якісно нові регулятивні механізми, моделі поведінки та нові, соціально-значущі риси у дітей. Зауважимо, що діти в українському суспільстві є досить значною соціальною групою, чисельність якої донедавна становила 6,5 млн. осіб [6].

Діти з часом стануть основними носіями інтелектуального, творчого потенціалу суспільства, якщо їх підготувати до опанування та застосування нових інформаційних технологій, набутих знань в галузі сучасної техніки, сформувати життєву компетентність [6].

На нашу думку, проблеми дитинства потрібно розглядати у двох аспектах: 1) що саме потрібно зробити суспільству та які створити умови для формування і становлення дитини як особистості? 2) як ефективно використати потенціал дітей для самореалізації, самоактуалізації в інтересах суспільства?

З окреслених проблем дитинства впливають завдання соціальної психології дитинства: а) визначити гострі та актуальні проблеми розвитку та становлення дитини; б) розробити конкретні рекомендації для їх вирішення; в) надати пропозиції для визначення основних напрямів державної дитячої політики.

Дитинство в науковій літературі розглядається в історико-культурному контексті та визначається як соціокультурний прошарок суспільства з притаманними культурними запитами і потребами, традиціями, нормами, правилами, що існують у межах вікової групи. В

соціальної психології, соціології дитинство розглядається як частина соціальної структури суспільства, де враховується еволюція способів виробництва, статеві та вікові стратифікації, типи родин, системи міжособистісних відносин, соціокультурні цінності.

Культурологічний аналіз показує, що суспільно-економічним формаціям притаманні свої стратегії виховання, підґрунтям яких є моральні, релігійні і соціальні засади, що визначають пріоритет соціального впливу як такий, що активізує ініціативу і творчість дитини.

Видатний польський педагог-гуманіст Я. Корчак називав ставлення дорослих до дітей протекціонізмом – демонстративним заступництвом, постійним бажанням допомагати, спрямовувати, робити все за них [5, с. 4].

Визначити сутнісні риси дітей можливо лише за умов виокремлення етапів соціалізації і виявлення вікових характеристик. Суттєвою рисою дитинства є те, що ця соціально-демографічна група не має власного соціального статусу, бо характеризується соціальним статусом і становищем своїх батьків. Другою специфічною рисою є залежність від умов функціонування чинних соціальних інститутів, за допомогою яких відбувається процес соціалізації.

Значну роль відіграє визначення вікових параметрів дитинства, на які впливають як історичні особливості, так і народні звичаї, традиції, рівень соціально-економічного розвитку держави. Якщо за законами України вік молоді починається з 14 років, тоді вік дитинства будемо вважати від 0 до 14 років, тобто від початку пренатального до початку підліткового періоду і переходу до юнацтва.

"Межа" переходу від дитинства до дорослості супроводжується багатьма радикальними тілесними та психічними змінами, проте основними є зміни, які модифікують взаємини дитини, яка дорослішає, з суспільством та його інститутами. Ці зміни здійснюються при однаковості біологічних процесів досить неоднаково в різних соціокультурних умовах, проте вони є взагалі однією з універсальї культури. Перехід від дитинства до дорослості – це один з важливих сконструйованих елементів дитинства як об'єктивної реальності. Культурні універсалії – це норми, цінності, правила, традиції та властивості, які є характерними для всіх культур незалежно від географічного місця, історичного часу та соціального устрою суспільства.

На нашу думку, субкультура при переході з однієї вікової категорії в іншу зазнає таких змін. Характерною особливістю дитячої субкультури на відміну від підліткової й молодіжної є те, що основні культурні цінності дитячої субкультури передаються з покоління в покоління однолітків усно, носієм цих цінностей часто є виключно дитяче співтовариство. Елементи молодіжної субкультури фіксуються в латентних або відкритих формах (щоденники, пісенники, молодіжні

газети та журнали), часто її вплив розповсюджується і на доросле співтовариство. Дитячий фольклор у формі лічилок, дражнилок, дитячих анекдотів, оцінок змінюється на підлітковий фольклор "чорного гумору" та "хепіендки", ігри набувають еротико-сексуального забарвлення.

Молодіжна субкультура сильно орієнтована на зовнішні атрибути. Культивуються особливі форми спілкування, характерними є відмінності в одязі, зачісках. Появляються особливі матеріальні свідчення цієї субкультури: кімнати підлітків; альбоми та щоденники; одяг, взуття та аксесуари до них (наприклад, "фенічки" –плетені з різнокольорових ниток шнурків на руку), графіті тощо. Ці матеріальні свідчення набувають особливого змістового навантаження, вони є знаками належності до молодіжної групи і/або символами стосунків всередині цієї групи.

Підліткові та молодіжні співтовариства – це своєрідні індикатори переходу від дитинства до молодості, адже діти таких стійких формувань не утворюють, їм характерні лише тимчасові, створені для ігор та розваг групи.

До соціокультурних індикаторів переходу ми можемо також зарахувати культи популярних фігур, які виникають в підлітковому віці, – кумирів, з утворенням або без утворення спеціальних співтовариств фанатів.

Отже, до важливи субкультур них змін на межі дитинства та дорослості відносяться: виникнення відносно стійких підліткових та молодіжних співтовариств, виникнення особливих форм соціокультурних інваріантів умов та матеріальних свідчень, формування культів популярних фігур.

Висновки. Зауважмо, що дитяча субкультура у вітчизняній практиці ще недостатньо досліджена та є неоднозначною. Для характеристики дитинства потрібна методологія полідисциплінарного підходу, не обмежена даними вікової періодизації, що відома у фізіології та психології. Оскільки феномен дитячої субкультури включає в себе культуру і суб'єктивне ставлення до культури та успадкований культуроутворювальний потенціал дитини, нам слід вивчати її з різних позицій та знаходити критерії інтеграції цих позицій.

В теорії, методології та методиці ми знаходимо потенційні засоби ефективної роботи з дітьми, але практика завжди вносить свої корективи. Сьогодні в Україні відсутні підготовлені культурною традицією шляхи, наприклад, обряди ініціації для дітей, які колись полегшували та прискорювали входження в світ молодих дорослих. Якщо для молодих і дорослих ще залишились якісь ритуали (весілля, захист диплому, зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) тощо), то для дітей подібних торжеств та дійств практично немає. Ритуали прийому в жовтєнята, піонери, в комсомол, при всій їх ідеологізованій

спрямованості, були для дітей символічними вказівниками їх дорослішання, а останній – вступ до комсомолу – в багатьох випадках прямо констатував перехід дитини в нову соціальну групу. В цій ситуації перша чарка, цигарка, наркотик, сексуальний дебют в багатьох випадках замінюють офіційні обряди ініціації.

У становленні науки про дитинство спостерігається низка труднощів. На жаль, ми не можемо стверджувати, що в державі існує планування та координація наукових міждисциплінарних досліджень дитинства. Дитина продовжує вивчатись як об'єкт виховного процесу. Немає і соціального замовлення на вивчення аспектів свідомості дітей і підлітків. Учені та дослідники, які займаються проблемами дітей, не об'єднані.

Щодо перспектив подальшого розвитку психології взагалі та психології особистості, соціальної психології дитинства зокрема, дороговказом можна вважати слова виступу 88-річного президента Ізраїлю Шимона Переса, що мали надзвичайний успіх на минулорічному форумі "Ялтинська економічна стратегія" ("YES"), який уже давно називають "українським Давосом". "Я переконаний: у наступні десять років відбудеться справжня революція у науці та, відповідно, у промисловості. Вона буде пов'язана з електронікою і кібернетикою, з одного боку, і з дослідженнями людського мозку та його поведінки – з іншого. Досі ми використовували свій розум для того, щоби створювати штучний розум. Але ми самі себе не досліджуємо, не залучаємо розум, аби зрозуміти, як працює наш мозок. Ми не знаємо, що змушує нас радіти, хвилюватися, що робить нас екстремістами чи нормальними людьми. На мою думку, наука поки що не наблизилася до розуміння цих процесів. Однак нанотехнології відкривають дорогу до розгадування таємниць людського мозку, що дозволить у перспективі побудувати універсальний "інтерфейс" між людським мозком і комп'ютером [4, с.10].

На думку Л. Хьелла та Д. Зіглера – авторів книги "Теорії особистості" [7, с. 603], увагу майбутніх персоністів привернуть дослідження в п'яти проблемних сферах, а саме: 1) дослідження когнітивних процесів та їх взаємозв'язок з іншими аспектами психологічного функціонування; 2) вивчення взаємодії ситуаційних факторів та особистісних змінних і їх відносний внесок у поведінку; 3) вивчення нейрофізіологічних, біопсихічних та генетичних основ розвитку особистості; 4) вивчення розвитку особистості в середньому та старшому віці; 5) вивчення проблем, які стосуються практичної діяльності людини.

Майбутні фундаментальні дослідження особистості неодмінно розширять платформу своїх розвідок. Два положення є в основі акценту на вивчення розвитку дитини, підлітка та їх субкультур, які частково пояснюють його: 1) форми поведінки дорослих міцно встановлюються в ранньому віці і 2) стосунки батьків у різні роки

життя є суттєвим фактором формування особистості. Сьогодні відчутними є вимоги часу щодо переосмислення підходів до виховання дітей та становлення їх особистості.

1. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / [А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гаврик та ін.] ; наук. ред. А.М. Богуш; за заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ : Альма-матер, 2006.
2. *Беленька Г.В.* Здоров'я дитини – від родини: [текст] / Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, М.А. Машковець. – К. : СПД Богданова А.М., 2006.- 220 с.
3. *Запесоцкий А.С.* Дети эпохи перемен: их ценности и выбор / А.С. Запесоцкий // Социс. –2006. – № 12.– С. 98-104.
4. Знання, а не гроші визначають майбутнє світу // "ЕКСПРЕС" 22-29 вересня 2011 р. – С.10.
5. *Поніманська Т.І.* Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства / Т.І. Поніманська // Дошк. виховання. – 2003. – №12. – С. 3-5.
6. *Самойленко Н.В.* Соціологія дитинства як об'єкт соціологічних досліджень / Н.В. Самойленко // Український соціум, 1 (28) 2009. – С. 59-66.
7. *Хьелл Л.* Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2002. – 608 с. – (Серия "Мастера психологии").
8. *Шаграєва О.А.* Детская психология: Теоретический и практический курс: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 368 с.

The article considers the influence of the subculture on a personality's social upbringing. It's emphasized that the subculture changes in the process of a transition from one age category to another. The characteristic feature of the children's subculture unlike the teen and the youth ones is that the main cultural values of the children's subculture are transmitted from generation to generation of peers orally, the bearer of these values is often the children's community alone. The elements of the youth subculture are fixed in latent or open forms (diaries, songbooks, youth newspapers, magazines, etc.), its influence is often distributed to the adult community.

Key words: personality, subculture, childhood, upbringing, psychology